

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-304-3-2>

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА ДИСТРИБУЦІЯ ТРАНСПОЗИЦІЙНИХ ФОРМАНТІВ У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Оксана МАКСИМЕЦЬ

кандидат філологічних наук, доцент

Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»

on_maksimec@ukr.net

Вступ. Дослідження лінгвальної природи українських віддієслівних іменників, а в їх межах – ідевербативів зі значенням предметної дії, процесу, стану, має у мовознавстві певну традицію. Особливості словотвірної підсистеми віддієслівних іменників в українській мові, природність та органічність для неї окремих із досліджуваних утворень розглядали у своїх працях О. Курило [18, с. 200] та С. Смеречинський [32, с. 165–187]. Об'єктом спеціального аналізу в українському мовознавстві першої половини ХХ ст. був і словотвірний тип іменникових девербативів із суфіксом **-к-** [8]. Надзвичайно плідною щодо вивчення розглянутих похідних стала друга половина ХХ ст. У цей період увагу вчених привертають питання генези окремих словотвірних суфіксів, що беруть участь у продукуванні віддієслівних іменників в українській мові XIV–XV століть [11] та XVI [19]. З'являються праці, у яких продовжується історичне вивчення віддієслівних іменників із суфіксом **-к(а)** [34; 35], **-нн(я)** [19; 30], **-тт(я)** [30], досліджується семантична структура та закономірності творення дериватів відповідного типу. Актуалізується порівняльний аспект вивчення словотвірних типів віддієслівних іменників східнослов'янських та інших слов'янських мов [15]. Докладно вивчається словотвірна структура віддієслівних іменників [29; 31], робляться спроби опису основних словотвірних типів субстантивів зі значенням абстрактної дії [35]. Формується інтерес і до питань словотвірної семантики іменникових девербативів [36; 17], їх стилістичної спеціалізації [13]. Уявлення про механізми творення девербативних іменників збагачується й завдяки розвитку теорії нульових афіксацій [36].

Нові підходи до виділення словотвірних категорій зумовлюють появу низки праць, у яких обґрунтовується синтаксична основа формування віддієслівних іменників [2; 3; 4; 5; 6; 7; 10]. На цих же теоретичних засадах побудовано й фундаментальну працю «Словотвірні категорії іменника» [27; 28], що стала помітним явищем як у галузі іменникового словотвору загалом, так і у вивченні віддієслівних іменників зокрема.

Поява на початку ХХІ ст. й іншого монографічного дослідження, пов'язаного з вивченням дериваційної природи розглянутих похідних, – «Асиметрія словотвірних співвідношень багатозначних дієслів та іменникових девербативів» [16] – свідчить про неослабний науковий інтерес до цієї складної й багатоаспектної проблеми, яка і в новітньому українському мовознавстві не втрачає актуальності.

У словотвірній системі мови віддієслівні іменники становлять об'єднану класом твірних основ мікросистему, елементи якої – словотвірні структури – різняться як індивідуально-лексичним значенням твірних основ, так і типом словотвірних афіксів та їх функціями [29, с. 35]. Помітне місце в системі девербативів посідає значна за кількісним складом та своєрідна за своїми дериваційними характеристиками категорія абстрактних іменників із граматичним значенням предметності, яка охоплює похідні типу *виклад, збирання, об'єднання, підрахунки, розгін, терпіння* і т. ін. У науковій літературі ці деривати об'єднуються різними термінологічними назвами: іменники зі значенням предметної дії [31, с. 68], іменники зі значенням абстрактної предметної дії [9, с. 144], іменники зі значенням предметної дії, процесу [31, с. 68]. Адекватно відбиваючи основне категоріальне значення розглянутих дериватів, ці терміни, однак, різняться за понятійним обсягом і не повною мірою відтворюють семантику похідних, що складають відповідну словотвірну категорію, оскільки фактично вживаються як кваліфікатори девербативних

іменників не лише зі значенням дії, процесу, але і стану. На необхідність розширення назви згаданої словотвірної категорії вказує В. Олексенко, який пропонує для номінування підсистеми похідних назву словотвірна категорія опредметнених значень дієслівних предикатів [28, с. 10]. К. Городенська відносить розглядані іменники до словотвірної категорії граматичної субстантивації [10, с. 8].

Виклад основного матеріалу. Сучасний підхід до з'ясування словотвірних процесів дозволяє визначити розглядані похідні як синтаксичні деривати, які виникли внаслідок трансформації вербатива у субстантив, що пов'язано зі зміною синтаксичних умов функціонування дієслова в реченні (переміщенням дієслівних предикатів у граматичну позицію підмета). На противагу лексичним дериватам, які містять у своїй семантичній структурі компонент, відсутній у семантиці мотивувального, зміст синтаксичного деривата збігається зі змістом твірного, що дає підстави кваліфікувати такі семантичні відношення як транспозиційні. Формант за таких умов лише переводить дієслівну основу в іменникову. Зберігаючи загальну дієслівну семантику, девербативні іменники з опредметненим значенням дії, процесу, стану можуть мати й певні, хоч і значною мірою знівельовані, формально-граматичні інтеграційні ознаки – вид, перехідність, а також здатність до дієслівного керування та можливість сполучатися з інфінітивом [22, с. 5].

Згадана категорія потребує глибокого й об'єктивного розгляду як органічний складник підсистеми іменникової деривації та загальної системи українського словотвору.

Умови перекатегоризації лексичних значень девербативних іменників з опредметненим значенням дії, процесу, стану визначає семантична та функціонально-стилістична диференціація дієслівних значень. З семантичного погляду іменниковій репрезентації, на думку дослідників, підлягають лише ті значення дієслів, які виявляють сумісність із позицією субстантива [7, с. 172].

Значення опредметненої дії реалізується у структурних типах розглянутих синтаксичних дериватів із суфіксами **-нн(я)**, **-енн(я)**, **-інн(я)**, **-тт(я)**, **-к(а)**, **-б(а)**, **-в(а)**, **Ø**, **Ø(а)**, **Ø(и)**, **-к(и)**, **-ств(о)**, **-н(и)**, **-ин(и)**, **-іт**, **-нин(а)**, **-н(я)**, **-неч(а)**, **-ок**, **-ас**, **-ель**, **-н**, **-ш**, **-аці(я)**, **-аж**, **-ад(а)**, **-ур(а)**.

Аналізовані деривати, об'єднані спільним значенням «опредметнена дія (стан)», є разом із тим маніфестантами різних родів дій, що традиційно тлумачаться у мовознавстві як семантичні категорії і є морфемно характеризованими [33].

Значення тривалої, незавершеної, розгорнутої в часі дії (перебування в певному стані) властиве для похідних із суфіксом **-нн(я)**: *вишивання, зберігання, панування, формування; -енн(я)*: *вивчення, дослідження, обговорення, творення, чищення; -інн(я)*: *бродіння, горіння, падіння, сушіння; -тт(я)*: *биття, миття, набуття, полоття; -л(я)*: *зимівля, кочівля; Ø, Ø(а), Ø(и/і)*: *огляд, перебіг; будова, заміна; гулі; -к(а)*: *купанка, пересадка, сушка; -б(а)*: *боротьба, лічба, молотьба, сімба; -в(а)*: *битва, гонитва, жатва, ловитва; -н(и), -ин(и)*: *ходина, виглядини, розвідина; -к(и)*: *гульки, дрімки, посідки; -ок*: *видобуток, відпочинок, обробіток, розвиток; -ств(о)*: *бондарство, виробництво, знахарство, інспекторство, куховарство; -іж*: *платіж, свербіж; -иц(я)*: *хитавиця; -аці(я)*: *акліматизація, апробація, деградація, презентація; -аж*: *масаж, інструктаж, продаж, шпіонаж; -ур(а)*: *дресура, режисура; -ад(а)*: *блокада.*

Дію/стан з відтінком результативності позначають девербативи з суфіксами **-нн(я)**: *вигнання, одужання, покарання; -енн(я)*: *звільнення, здійснення, пожвавлення, усвідомлення; -інн(я)*: *омертвіння, прозріння, сп'яніння; Ø, Ø(а)*: *переляк, розквіт, розпад, смерк, спад; заборона; -ок*: *порятунок, розв'зок; -тт(я)*: *відкриття, злиття, прибуття; -ств(о)*: *убивство; -ш*: *виграш; -ель*: *загибель.*

Значення мультиплікативності дії реалізується, як правило, у двох семантичних варіантах:

а) тривала повторювана дія в аспекті перебігу репрезентується похідними з суфіксом **-іт**: *гаркіт, дзвякіт, крякіт, ойкіт, цівкіт, цмокіт, цінькіт, шерміт* «легкий шум,

шерех», *шуркіт*. Деривати цього типу репрезентовані й у діалектному мовленні, наприклад: *вайкіт* (Он I 81) «гомін, галас», *гриміт* (193), *йойкіт* (332), *рапкіт* (II 168) «квакання жаб», *ропіт* (196) «роптання, веркіт», «шум, дзижчання», *троскіт* (303) «тріскіт», *цюркіт* (359), *лескіт* (Чаб. II 250) «лескотання», *щєбіт* (XV 252).

Загалом же у сучасній українській мові розглядалий словотвірний тип належить до малопродуктивних, що зумовлено, на нашу думку, двома основними чинниками: по-перше, вузькістю словотвірної бази-інтер'єктивів, від яких походять мотивувальні для розгляданих дериватів слова, і, по-друге, стилістичною обмеженістю іменників із суфіксом **-іт**, також успадкованою цими похідними від мотивувальних дієслів, а останніми, у свою чергу, – від інтер'єктивів;

б) безперервна, інтенсивна, часто хаотична множинна дія (репрезентується похідними з суфіксами **-нн(я)**: *грюкання*, *зітхання*, *плямкання*, *схлипування*, *човганя*; **-ннн(а)**: *дряпаннина* «погане писання», *збиранина*, *завертанина*, *копанина*, *крутанина*, *лапанина*, *ляпанина*, *мазанина*, *морганина*, *мотанина*, *писанина*, *плутанина*, *тасканина*, *поранина*, *сіпанина*, *таляпанина* «заняття з чимось рідким», *тріпанина*, *тяганина*, *хапанина*, *штовханина*, *шуканина*; **-н(я)**: *ворушня*, *крутня*, *метушня*, *різня*, *розходня*, *суятня*, *хапатня*, *туркотня*, *сходня*, *шамотня*, *мазня*, *лазня*, *зборня*, *товкотня*, *гребня*, *заводня*, *хлопотня*, *давкотня*, *заметня*, *клопітня*, *лопотня*; **-няв(а)**: *шамотнява* «метушня»; **-неч(а)**: *гуркотнеча*, *стукотнеча*). Похідні зазначених лексико-словотвірних типів реєструються й у говірковому мовленні, наприклад: *варвідня* (Чаб I 128) «безлад, сум'яття», *мотушня* (II 293), *закрутня* (Он I 273), *колотня* (369), *молотня* (451), *блискотнява* (Чаб I 88) «часте й сильне блискотіння», *миготнява* «сильне й часте мигтіння» (Чаб II 282), *колотнява* (II 193) та ін.

Значення одноактної дії властиве розглядалим похідним із формантами **Ю**: *вибух*, *викид*, *дотик*, *кив*, *оберт*, *підморг*, *позіх*; **-ок**: *ковток*, *мазок*, *плювок*, *ривок*, *стрибок*; **-н**: *стусан*, *штовхан*, *штурхан*; **-ас**: *викрутас*, *ляпас*. Суфікси **-ок**, **-ан** тотожні, оскільки формують сему одноразової дії, мають однаковий семантичний і морфологічний набір твірних основ, але різняться на підставі додаткових семантичних і стилістичних ознак. Так, суфікс **-ок** приєднується до основ дієслів, що позначають дію, яку виконує особа, напр.: *стрибати*, *рвати*; суфікс **-ан** приєднується до основ дієслів, що позначає дію, спрямовану на когось, напр.: *стусати*, *штовхати* [1, с. 109]. Розрізняються ці суфікси і стилістично. Суфікс **-ок** стилістично нейтральний. Суфікс **-ан** стилістично маркований. Похідні з **-ан** вживаються здебільшого в просторіччі. За функціональним аспектом суфікс **-ок** перебуває на периферії поля. Його словотворча функція обмежена закритим рядом дієслівних основ. Суфікс **-ан** непродуктивний і теж знаходиться на периферії словотвірного поля [21, с. 94].

Формант **-ок**, що використовується для субстантивного оформлення, на відміну від інших словотворчих засобів граматичної предметності передає значення одноразовості, одноактності дії, яка виражена саме твірним дієсловом, порівняйте: *кинути* – *кидок*, *стрибнути* – *стрибок*, *рвонуть* – *ривок*, *плюнуть* – *плювок*, *щипнуть* – *щипок*. Твірними переважно виступають дієслова фізичної дії. Словотвірна структура цих віддієслівних іменників ґрунтується на базовій конструкції, яка поєднує у своєму складі два предикати: основний виражає сему фізичної дії, а інший, супровідний, – сему одиничності, одноактності, тобто вказує на одноразовий характер дії, наприклад: *кидок* – 1) «однократна дія за значенням кидати»: *З минулого вечора було воно (орля) голодне і з кожним кидком* (у непрямих відмінках **о** випадає) *ставало все м'явішим* (З. Тулуб); *ковток* – 1) «одноразовий рух мускулатури горла під час ковтання»: *Двома ковтками спорожнив склянку, пересунув свій стілець до вікна й заглибився в свої папери та книжки* (Ю. Шовкопляс).

Виразниками ітеративної, повторюваної через певний проміжок часу дії є переважно деривати з суфіксом **-нн(я)**: *бормотання*, *відвідування*, *нагадування*, *перепитування*,

повискування, покрикування, скакання, ступання, схлипування, тріскання, тупцювання, хитання, човгання.

«Іменникова репрезентація більшості лексичних значень дієслів, – відзначає К. Городенська, – передбачає один структурний тип дериватів. Проте чимало лексичних значень дієслів допускає іменникову презентацію на рівні двох або трьох структурних типів дериватів» [7, с. 172].

Категорію опредметненої дії, процесу, стану формують похідні, що об'єднуються в 13 основних лексико-словотвірних розрядів і мають тематично орієнтовані словотворчі афікси.

Фактичний матеріал, зібраний у ході дослідження, його аналіз через призму лексико-словотвірних значень дає підстави твердити, що кожен з формантів, який бере участь у творенні віддієслівного іменника, виконує певну притаманну йому функцію (або кілька функцій щодо вираження семантики слова). Крім того, численні приклади доводять, що одне лексико-словотвірне значення може виражатися різними суфіксами. Розгляд кожного транспозиційного форманта дозволяє простежити зміни (та причини, що їх зумовлюють) у продуктивності й функціонально-семантичному навантаженні, а також з'ясувати питання синонімії словотворчих суфіксів.

1. У новій українській мові транспозиційні суфікси продукують утворення на позначення інтелектуальної діяльності. В утворенні іменників із такою семантикою беруть участь суфікси **-нн(я)** (*вирішання, завчання, обміркування, обрахування, обчислювання, осмислювання, переосмислювання, підучування, пізнання, продумування, розкумекування, розмислювання, розумування*); **-енн(я)** (*ділення, доведення, дослідження, мислення, мислення, обчислення, осмислення, ототожнення, полічення, помишлення, рішення, учення, помноження, поучення*); **-інн(я)** (*лічіння, учіння, мисління*); **-ок** (*рахунок, порахунок, обрахунок, розв'язок, прорахунок, розрахунок, підсумок*); **-ї(а)** (*роздум'я*); **-О** (*розмисл, спогад, спомин, вигад, вимисел, нагад, намисел, подум «думка», помисел, роздум*); **-к(а)** (*вигадка, видумка, догадка, думка, погаданка «думка», розгадка, виучка, пригадка, спогадка*). Значна кількість дериватів зі згаданими формантами утворює варіантні ряди, наприклад: *задум – задума – задумання – задумка, вигадання – вигад, замисел – замислення, спогад – спогадка, рахування – рахунок, роздумування – роздум та ін.*

Девербативи із суфіксами **-нн(я)**, **-енн(я)**, **-інн(я)** є стилістично нейтральними й означають абстраговану дію в повному семантичному обсязі твірного дієслова. Кілька таких утворень реєструються українськими писемними пам'ятками кінця XVII – початку XIX ст. (*разъсужденія, миткованье, рахованье*). У другій половині XIX – на початку XX ст. зазначені суфікси особливо активізуються у творенні іменників зі значенням інтелектуальної діяльності. Чимало новотворів з формантами **-нн(я)**, **-енн(я)** виникли протягом останнього часу. Іменники на **-інн(я)** у другій половині XX ст. перейшли до пасивного фонду української мови. Девербативи зі згаданими суфіксами вживаються у розмовному та художньому мовленні, епістолярному та публіцистичному стилях.

З середини XIX ст. в українській мові формується група іменників, на позначення інтелектуальної діяльності людини, утворюваних за допомогою суфіксів **-к-а**, **-ок**, **-О**. Характерною ознакою значної кількості цих утворень є те, що вони крім транспозиційного значення опредметненої дії мають супровідне значення результативності. Деривати зі згаданими суфіксами обслуговують усі стилі української мови.

2. Протягом усіх періодів розвитку нової української мови поступово формується група іменників на позначення комунікативної діяльності. Такі девербативи творяться за допомогою суфіксів **-нн(я)** (*базікання, висловлювання, диктування, доповідання, звітування, інформування, кликання, коментування, мурмотання, обговорювання, оповіщення, патякання, переказування, просторікання, співання, формулювання, цитування*), **-інн(я)** (*бубоніння, говоріння, лепетіння*); **-енн(я)** (*висловлення, обговорення, оповіщення*,

провіщення, проголошення, роз'яснення, сповіщення, тлумачення); **-к(а)** (балачка, об'явка, оповіданка, співка, розповідка); **-Ю / -Ю(а)** (запит, розговор, переказ, спів, промова, перезва); **-нин(а)** (балаканина); **-н(я)** (балакня, мовня, переказня, розказня, казня, болтовня); **-ин(и)** (перемовини, розмовини); **-ок** (висловок, розпиток); **-ј(а)** (лихослів'я).

Утворення на **-нн(я)**, **-інн(я)**, **-енн(я)** вказують на відповідну дію, яка триває в часі, мають нейтральне забарвлення і обслуговують усі функціональні стилі української мови. Значення процесуальності помітно нейтралізується в іменниках із суфіксом **-к(а)**. Такі утворення в семантичному плані можуть відчутно віддалятися від твірного дієслова. Суфікс **-к(а)** відзначався певною продуктивністю у творенні девербативів у кінці XIX – на початку XX ст., але в подальші періоди розвитку сучасної української мови рівень словотвірної активності цього форманта знижується. Значна частина іменників, що творяться за допомогою суфікса **-к(а)** має емоційне забарвлення і, за нашими спостереженнями, активно вживається в мові художніх творів. Чималу кількість таких утворень включають до своїх реєстрів і діалектні словники XX ст., наприклад: *кликанка* (Он I 357), *мовка* (448), *обмінка* (II 9) «обмова», *вимівка* (Чаб I 157), *гутірка* (259) «вимова», *заговорка* (II 21) «замовляння», *одказка* (34), *говирка* (Гриц 265). Поодинокі утворення цієї групи вживаються лише в уснорозмовному мовленні (на що вказують ремарки): *диктовка /розм/* (СУМ II 275), *розповідка /розм/* (VIII 773).

3. До віддієслівних утворень на позначення процесів, пов'язаних зі сферою трудової та професійної діяльності людини відносяться іменники з суфіксами **-к(а)**, **-нн(я)**, **-інн(я)**, **-ств(о)**, **-б(а)**, **-л(я)**, **-иц(я)**, **-в(а)/-тв(а)**, **-ур(а)**.

Основний склад цих девербативів утворюють іменники із суфіксом **-к(а)**, кількість яких послідовно зростає протягом усіх періодів розвитку нової української мови (*вирубка, ліпка, поливка, починка, прополка*). Вони вживаються практично в усіх стилях української мови.

Протягом XIX–XX ст. сформувалася значна група дериватів з формантами **-нн(я)**, **-інн(я)** (*бурлакування, вчителювання, лікарювання, чабанування, косіння, молотіння, прядіння*). За нашими даними, такі утворення переважно вживаються в усно-розмовному мовленні, мові художніх творів, зрідка – в епістолярному, публіцистичному стилях.

Протягом другої половини XIX – початку XX ст. регулярно творить іменники із згаданим значенням суфікс **-ств(о)** (*бондарство, гончарство, ковальство, лимарство, рибальство*). Протягом другої половини XX ст. продуктивність цього форманта значно зростає (*директорство, друкарство, редакторство, токарство*).

У писемних пам'ятках нової української мови засвідчуються окремі утворення із суфіксом **-л(я)** (*будівля (будування), відгодівля, заготівля*).

Окремі деривати вказаного семантичного типу в новій українській мові дав суфікс **-иц(я)** (*збираниця, торговця*). У текстах другої половини XX ст. зрідка фіксуються іменники на позначення процесів, пов'язаних зі сферою трудової та професійної діяльності людини з формантом іншомовного походження **-ур(а)** (*інспектура, редагура*).

Кілька віддієслівні іменники із суфіксом **-в(а)/-тв(а)**, що є назвами процесів, пов'язаних із трудовою діяльністю людини, утворилися протягом XIX – першої половини XX ст. наприклад: *жатва, пошива* «шиття», *паства* «випас».

4. Протягом XVIII–XIX ст. за допомогою суфіксів **-нн(я)**, **-енн(я)**, **-Ю**, **-ств(о)** від дієслів активно творяться іменники на позначення вчинків, особливостей та поведінки людини, наприклад: *гордовання, гонорювання, бреханье, ошукання, вибріхування, хвастаніє, бришкання* «чванство», *лінування, пицання* «гордість», *величання* «чванство», *бравування, ледарювання, обманювання, храбрування, шахраювання; крадження, нищення, викрадення; захватъ, підкуп, замах, захист, обман, переступ* «злочин», *прислух* «підслуховування», *покуса* «замах», *поруга, зомства* «помста», *відборона, відмова, заслона* «захист», *згода, змога, кривда, намова, обмова, оборона, погроза, подяка, помста; відступство, блудство,*

грубіянство, злодійство, палійство, повстанство, убивство, шахрайство, хуліганство, шулерство.

Протягом наступних періодів розвитку сучасної української мови кількість таких дериватів істотно не збільшується. Як свідчать обстежені джерела, спостерігається певна дистрибуція за стилями утворень згаданого семантичного типу. Так, девербативи на **-нн(я)**, **-енн(я)**, **-Ø** є стилістично універсальними, а іменники на **-ств(о)** – функціонують переважно в розмовному мовленні та мові художньої літератури.

Значно рідше протягом XVIII–XIX ст. для творення девербативів, що є назвами вчинків людей, використовуються суфікси **-н(я)**, **-нин(а)**, **-ин(и)**, **-ок** (*ошукня, хвастовня, ошуканина, змовини, грабунок, порятунок*). Ці суфікси відзначалися певною продуктивністю у другій половині XIX ст., але в подальші періоди розвитку сучасної української мови активність відповідних формантів занепадає. Слід відзначити, що у XX ст. окремі з розглянутих утворень були витіснені на периферію мовної системи або й узагалі вийшли з ужитку. За нашими спостереженнями, девербативи на **-н(я)**, **-нин(а)**, **-ин(и)**, **-ок** використовуються переважно в розмовному та художньому мовленні.

5. Найменування на позначення морально-етичних понять та стосунки між людьми. Такі віддієслівні похідні творяться за допомогою суфіксів **-нн(я)**, **-енн(я)**, **-інн(я)**, **-j(а)**, **-ств(о)**, **-Ø**, **-к(а)**, **-нин(а)**, **-н(я)**, **-неч(а)**, **-н(и)**, **-аці(я)** (*глумування, гребання «зневага», догожання, докучання, допоминання, жегнання «прощання», запомагання, нарікання, натуркування, переконання; поневолення, посоромлення, пригнічення, пригноблення, примирення, приниження, прославлення; влестіння «обдурювання», дражніє, непотерпіє, пестіє, хваління, застережіння; зневір'я, невір'я, недовір'я, перемир'я, розладдя; напуття; баламутство, вимагательство, виховательство, гнобительство, знайомство; образа, перемога, підкуса, підмога, повага, подуга «перемога», покута, допомога, порада, порука «образя», сваря; подяка, порука, посварка, пошанівка «добре ставлення», припорука, розлука, обмовка; гризанина «лайка», хапанина, чубанина, бреханина; борня, різня, сварня; колотнеча, ворожнеча; відвідини, замовини, запросини, перепросини; дискримінація, окупація.*

Іменники з суфіксами **-нн(я)**, **-енн(я)**, **-інн(я)**, **-j(а)**, **-Ø** формують ядро відповідного лексико-словотвірного розряду. Кількість девербативів із зазначеними формантами активно зростає протягом усіх періодів розвитку нової української мови. Такі утворення є стилістично нейтральними забарвлення і виявляють високу функціональну активність. Проте девербативи, що творяться за допомогою суфіксів **-нн(я)**, **-енн(я)**, **-інн(я)**, **-j(а)** більшою мірою семантично близькі до дієслів, а девербативи з нульовим суфіксом відчутно віддалитися від твірного дієслова, актуалізуючи значення семантичної предметності.

Протягом XVIII – початку XX ст. сформувалася невелика група похідних іменників із суфіксом **-к-а** на позначення стосунків між людьми. В обстежених джерелах кінця XX ст. фіксуються лише поодинокі утворення, які продукуються формантом **-к(а)**. Останні мають виразне стилістичне забарвлення (*посварка, домовлянка, гніванка, спірка*) і функціонують у межах розмовно-побутового стилю. Значна частина розглянутих іменників перейшла до пасивного складу української лексики або й узагалі вийшла з ужитку, витіснивши однокореновими похідними з іншими формантами (*бузовка – бійка, гніванка – гнів, пошанівка – пошана, спірка – суперечка*).

Група девербативів із суфіксом **-ств(о)** сформувалася протягом другої половини XIX–XX ст. (*вимагательство, гнобительство, знайомство, неслухнянство, презирство*). Майже всі ці утворення мають виразний відтінок книжності і обслуговують практично всі функціональні стилі української мови.

У межах досліджуваного лексико-словотвірного розряду перебувають і похідні з суфіксом іншомовного походження **-аціj(а)**. Форманти, запозичені українською мовою з інших мов, мають виразний книжний характер. Сфера їх обігу – переважно науковий стиль.

Інколи утворення такого роду характеризують уснорозмовне мовлення і стиль художньої літератури, наприклад: *Сьогодні самі собою народилися жінки для фуршетів і презентацій, хоч він особисто завжди схильний був надавати перевагу тим, що для обіймацій і цілувацій* (П. Загребельний). Формант **-аціj(а)** функціонально адекватний питомому українському суфіксу **-нн(я)**, пор.: *агітація – агітування, турбація – турбування*. Однак така дублетність не набула поширення в сучасній українській мові, оскільки утворення на **-аціj(а)**, як більш предметні за значенням із слабше вираженою процесуальністю, виявилися придатнішими для обслуговування спеціальних сфер словникового складу мови [26, с. 86].

Протягом ХІХ – першої половини ХХ ст. в основному сформувалися групи іменників із суфіксами **-н(я)**, **-неч(а)**. Такі утворення мають виразне емоційно-експресивне забарвлення з відтінками зневаги, згрубілості (*бойня, колотня, різня, сварня*). Як свідчать обстежені джерела, деривати цієї групи використовуються в уснорозмовному й говірковому мовленні. Протягом другої половини ХХ ст. деякі з розглянутих утворень виходять з ужитку.

6. У всі періоди розвитку сучасної української мови традиційно суфікси **-нн(я)**, **-енн(я)**, **-інн(я)** та нульовий творять іменники, що є назвами станів, почуттів людини. Причому суфікси **-нн(я)**, **-енн(я)**, **-інн(я)** відзначалися певною продуктивністю у другій половині ХІХ – протягом ХХ ст. (*здивування, зомління, крацання, нездужання, обмирання, оживання, очікування, передчування, побоювання, погіршування, поліпшування, потерпання, прочування «передчуття», роздратування, розлючування, самопочування, слабшання, спочивання, спочування, стомлювання, стурбування, угасання; обезсилення, обридження, обудження «пробудження», одурманення, одухотворення, ожсавлення, окрилення, омолодження, перевтілення, пожсавлення, приголомшення, прокинення, роздраження, роздрознення, розлучення, розніження; буріння «хвилювання», оздоровління, полегшіння, сердіння, тужіння, маріння, мерзіння, журіння, потрясіння*). Нульовий суфікс активно творить іменники на позначення стану протягом ХІХ – початку ХХ ст. (*передих, пересит, подив, розпач, сумнів, надлом «різке послаблення душевних і фізичних сил», надрив «надмірне фізичне напруження», жура, застуда, злоба, недуга, нудьга, обида, остуда, притуга, туга, угоноба «удовольствие, удовлетворение», утома, за холода «простуда», змора, насолода, наснага, простуда, розгуба, розрада, усолода*), причому деякі з таких утворень у другій половині ХХ ст. втрачають функціональну активність або й узагалі виходять з ужитку. Однак кілька новотворів зазначеного лексико-словотвірного типу маємо і в сучасній літературній мові, наприклад: *оживляж* (ЛСІ 2014 139). Поодинокі утворення такого типу подають діалектні словники, наприклад: *завід* (Он І 263) «плач», *оддых* (Чаб ІІІ 33). Девербативи зазначених типів формують основний склад іменників з семантикою стану, мають нейтральне емоційне забарвлення й використовуються в усіх функціональних стилях нової української мови.

Доповнюють групу розглянутих дериватів і похідні, що творяться від дієслів за допомогою суфіксів **-б(а)**, **-к(и)**, **-от(а)** (*злоба, жадоба, ганиба «презирство», пригноба, алчба «голодування, жадоба», тужба «тужіння»; дрімки, жданки, ліньки, смішки «сміх», дрижаки «часте здригання, тремтіння тіла від холоду, страху, хворобливого стану»; дригота «тремтіння», ломота, дрімота, журбота, любота «утіха, задоволення», сумота «сум», турбота, тягота «сум, скорбота», гризота, хрипота, слабота*). Суфікс **-б(а)** відзначався певною у відповідній галузі іменникової деривації активністю протягом ХІХ століття, але в подальші періоди розвитку сучасної української мови втрачає свою продуктивність. Натомість з'являються лексичні дублети з іншими суфіксами: *тужба – тужіння*. Суфікс **-б(а)** має певний відтінок зниженості, тому лексеми з цим формантом використовуються головно в розмовному та художньому мовленні, наприклад: *І ось два ще доволі молоді українські авантюристи наважуються порушити світовий порядок і керуються далєбі не вищими цілями, а, сказати б, досить примітивною жадобою наживи* (П. Загребельний).

Деривати на позначення опредметненого стану представлені також невеликою групою іменників із суфіксом **-от(а)**, що сформувалася протягом усіх періодів розвитку нової української мови (*дригота, дрімота, журбота, скорбота*). Суфікс **-от(а)** вживається у складі лексем, що функціонують переважно в розмовному стилі, наприклад: *Все стихало навкруги, поринало в дрімоту, а хлоп'ята, вкрай схвильовані бурхливими подіями вечора, все ще круtilись під Даньковою свиткою, ніяк не могли поснути* (О. Гончар); *Думки, тяжкі, незнайомі, Сумотою душу повили* (М. Кропивницький); *І бачу, маком перемоги моя скорбота розвіла* (Яр Славутич).

З початку ХХ ст. обстежені джерела української мови фіксують і нечисленні утворення з суфіксом **-к(и)** на позначення стану (*дрімки, жданки, дрижаки*). Іменники згаданого лексико-словотвірного типу мають виразну стилістичну маркованість і перебувають у сфері розмовного мовлення.

Функцію граматичного опредметнення дій і станів, виражених дієсловами, у новій українській мові виконує й суфікс **-ощ(і)** (*гордощі, жалощі, завидощі, заздрощі, любощі, лютощі, радощі, лестощі, лінощі, ревнощі, хвастощі*). Характерно, що іменники із суфіксом **-ощ-** функціонально зближуються, а іноді й перетинаються із спільнокореновими іменниками, утвореними за допомогою нульового суфікса та суфікса **-нн(я)**, пор.: *лютощі – лють – лютування, лінощі – лінь, гордощі – гордування*. Члени таких спільнокоренових, але різносуфіксальних пар та рядів співвідносяться здебільшого між собою як семантичні синоніми, тобто як такі, що різняться більшою або меншою мірою за своїми значеннями. Пор.: *Лінь тікає від діда, як від сонечка тьма; Лінь – се одур тіла; Одур – лінь ума* (П. Грабовський); *– Ні, робота мені не страшна! Не звикла я до лінощів* (І. Нечуй-Левицький).

7. Нова українська мова має цілу низку суфіксів, за допомогою яких творяться девербативи зі значенням переміщення, пересування. У розглядааний період (кінець ХVІІ – ХХ ст.) спостерігається активне творення відповідних іменників із формантами **-нн(я)**, **-енн(я)** та словотвірних структур з нульовим суфіксом.

Іменники на **-енн(я)** виражають опредметнений зміст дієслів-першооснов безвідносно до їх видових ознак [37, с. 13]. Віддієслівні абстрактні іменники на **-нн(я)**, **-енн(я)** мають літературне походження. Бурхливий розвиток української мови в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. спричинив, зокрема, появу великої кількості таких абстрактів (*валасання «вештання», вилітання, валандання, виїжджування, вилізання, вирушання, впливання, відлітання, дефілювання, гасання, плавання, плазування, подорожування, марширування; вивезення, виїждження, вирушення, відправлення, входження, ловлення, перевезення принесення, провезення, ходження*). Найчастіше вони використовувалися в науковому, публіцистичному та епістолярному стилях.

Помітною активністю також відзначалося творення похідних такого типу з нульовим суфіксом від префіксальних дієслів доконаного й недоконаного виду. Ця група іменників в історії української мови була досить численною, проте у процентному відношенні до предметних назв свої позиції дещо втратила. Склад іменників із нульовим суфіксом на позначення процесів переміщення, пересування сформувався в основному протягом ХІХ – першої половини ХХ ст.: *виїзд, переїзд, вихід, від'їзд, відлет, відплив, розхід, відступ, відхід, в'їзд, завод* від «заводити», *заїзд, здогін, лет, обхід, перехід, приїзд, прихід, підвід* «дія за зн. підвести, підводити», *піднос, плав* «дія за зн. плавати», *плин* «дія за зн. плинути». На відміну від утворень із формантами **-нн(я)**, **-енн(я)** значна частина віддієслівних іменників із нульовими суфіксами в сучасній українській мові є багатозначними лексемами, наприклад: *проїзд* – 1. Дія за зн. проїхати, проїжджати, проїздити; 2. Місце, яким проїжджають куди-небудь.

Значно менше в обстежених джерелах кінця ХVІІ – ХХ ст. зафіксовано віддієслівних утворень із суфіксом **-к(а)** на позначення процесів переміщення: *обминка «об'їзд», переноска, блуканка, мандрівка, погонка, погулянка, прогулянка, припинка, проходка*

«прогулянка», *роз'їздка, рухавка, утіканка, затримка, заходка, маршировка, обхідка, перебіжка, перевозка, перегонка, пересилка, поїздка, присилка, пробіжка, проїздка, проскачка* /спорт./, *розбіжка, розвозка, скачка, сходка*. Кілька таких утворень зафіксовано й у діалектному мовленні, наприклад: *виходка* (Чаб I 173) «прогулянка пішком», *погонка* (Чаб III 144) «переслідування», *ловитка* (Сизько 56). Ці іменники функціонують головним чином у розмовному та художньому стилях. Однак вони не є зниженими варіантами девербативів із суфіксами **-нн(я)**, **-енн(я)** оскільки, незважаючи на перебування у сфері розмовного мовлення, позбавлені емоційності: *гонка, перевозка, проходка* та ін.

Деривати із суфіксами **-нин(а)**, **-н(я)**, **-ств(о)**, **-в(а)**, **-л(я)**, **-к(и)**, **-б(а)**, **-иц(я)** лише доповнюють склад іменників зі значенням руху і займають периферійну позицію (*блуканина, біганина; біготня, рушельня, їдня, ходня, розходня, лежня* «лежання», *лазня, бродня* «блукання»; *бігство; гонитва, ловитва; ловля, кочівля; побіганки, гонки; ходьба, плавба; їхавиця*). Більшість із цих утворень мають відтінок власної експресивності, що обмежує сферу функціонування таких похідних розмовно-просторічним стилем, наприклад: *Зрештую, стало ясно, що при такім темпі ходьби до мосту їм затемна не вийти* (О. Гончар IV 120); *Аж другого дня скінчилась та біганина* (І. Нечуй-Левицький I 382).

У сучасній українській мові віддієслівні утворення із зазначеними формантами можуть утворювати варіантні ряди, наприклад: *ходіння – ходьба – хода – ходня; плавання – плавба; бігання – біганина – біг* тощо. Однак такі девербативи, як правило, різняться і частотою вживання, і відмінностями семантико-валентного характеру, наприклад: *ходіння* – дія за значенням ходити, *ходьба* – те саме, що *ходіння*, *хода* – процес *ходіння*; *плавання* – дія за значенням плавати, *плавба* – те саме, що *плавання*. Проте навіть виступаючи семантичними дублетами, такі деривати повністю не збігаються за своєю сполучуваністю з іншими лексичними одиницями. Так, наприклад, узвичаєними в мовній практиці є сполуки «*спортивна ходьба*», «*швидка хода*», «*кругосвітне плавання*», але анормативними «*спортивне ходіння*», «*швидке ходіння*», «*кругосвітня плавба*». Разом із тим спостерігається вихід з ужитку дериватів, пов'язаний із постійною заміною певної лексеми словом-синонімом. Якщо в середині XIX ст. такі синонімічні пари функціонують як рівнозначні, то в XX ст. окремі з досліджуваних похідних переходять до інертного фонду лексики чи взагалі виходять з ужитку, наприклад: *їхавиця – їзда, возовиця – перевезення, їдня – їзда* тощо. Подібні заміни дериватів пояснюються певними тенденціями у нормалізації та стилістичній диференціації слововживання. При цьому лексична одиниця, яка осмислюється в мовленнєвій практиці як просторічна, діалектна, виходить із ужитку, а закріплюється слово, нейтральне в стилістичному відношенні.

8. З середини XIX ст. у зв'язку з бурхливим розвитком науки і техніки активно творяться іменники, що є назвами виробничих і технологічних процесів. Такі похідні продукуються за допомогою суфіксів **-нн(я)** (*вакуумування, гальванізування, ізообертання, індексування, індукування, заварювання, клепаання, нікелювання, фальцювання*), **-к(а)** (*варка, витічка, засолка, ліпка, надписка, наклейка, насадка, паніровка, перемірка, пересадка, пікіровка, поливка*), **-аціj(а)** (*автоматизація, азотизація, амальгація, аморфізація, афінація, ахроматизація, вулканізація, герметизація, ізоляція, пагінація*). Значна частина девербативів із суфіксом **-к(а)** була прямим запозиченням з російської мови. Такі утворення вживалися паралельно з питомими похідними на **-нн(я)**, а інколи навіть витіснили їх з ужитку. Наслідком постійної конкуренції цих формантів є існування значної кількості словотвірних дублетів (*заточування – заточка, полірування – поліровка, оброблювання – обробка, обточування – обточка*). Проте останнім часом спостерігається відновлення властивих для української мови словотвірних типів. На сучасному етапі розвитку української мови спостерігається тенденція до заміни у використанні іменників із суфіксом **-к(а)** девербативами на **-нн(я)** в тих випадках, коли існує більш зручне, загальноприйняте слово. Це зумовлено насамперед специфічними функціональними вимогами: узгодженістю

зі світовою практикою, гармонійним входженням у систему, точністю, відповідністю позначуваному поняттю, повнотою [14, с. 35–38].

Помітною активністю також відзначалося творення похідних такого типу з нульовим суфіксом. У межах лексико-словотвірної групи нульсуфіксальних іменників на позначення виробничих та технологічних процесів протягом ХХ ст. активно формується термінологічна лексика. Девербативи розгляданого типу репрезентують технічну термінологію: *вимір, замір, вимолот, витоп, налив, нагрів, вивар, завар, замір, засмокт, вріз, гарт, обтяж, натяг, начіп, обпал, обтиск, обклад, обтіс, попуск, відпал, обкур*; термінологію економіки та торгівлі: *викуп, розход «витрати», відкуп, виплат, відмін «викуп», перебір «ревізія», збут, винайм*; медичну термінологію: *звих, вивих, обклад «дифтерит», перев'яз, перелом, поріз, розтин, розтяг*; юридичну термінологію: *розбор «слідство», допит, присуд «приговор», розслід «розслідування», розшук, обшук*; термінологію військової справи: *відступ, наступ, приступ, розвід «огляд і розподіл по постах військових підрозділів»* [25, с. 118].

Паралельно з цими похідними починаючи з другої половини ХХ ст. в українській мові утворюються віддієслівні деривати, що є назвами виробничих і технологічних процесів, за допомогою запозиченого суфікса **-аціj(а)**. Зазначений формант функціонально адекватний питомому суфіксу **-нн(я)**, про що свідчить наявність варіантних рядів однокореневих іменників із цими суфіксами (*автоматизація – автоматизування, вулканізація – вулканізування, герметизація – герметизування, ізоляція – ізолювання, тонізація – тонізування*). Девербативи зі згаданими формантами близькі за семантикою, однак у віддієслівних утвореннях на **-нн(я)** переважає відтінок тривалості дії, а суфікс **-аціj(а)** може надавати похідним відтінку результативності, наприклад: *електризування – процес електризації, електризація – надання тілу електричного заряду*.

Основний масив цих девербативів сформувався протягом ХХ ст. Однак кількість іменників, що творяться за допомогою суфікса **-аціj(а)** і надалі зростає. Ця група продовжує поповнюватися і протягом першої половини ХХІ ст., наприклад: *відеолізація* (ЛСІ 2012–2013), *депролетаризація, реконфесіоналізація* «повторна конфесіоналізація; опрідметнена дія, названа дієсловом реконфесіоналізувати», *розреєстрація* «опрідметнена дія, протилежна до реєструвати», *декласифікація* (ЛСІ 2014) та ін [24, с. 52].

9. Найменування звукових процесів, що супроводжують дію. У творенні віддієслівних іменників із відповідним значенням актуалізуються суфікси **-неч(а), -няв(а), н(я), -нин(а), -нн(я), -інн(я), -іт, -Ю**.

Група іменників із формантами **-неч(а), -нява, -н(я), -нин(а)** сформувалася в основному протягом ХІХ – першої половини ХХ ст. Значна частина цих похідних є стилістичними синонімами, пор: *гуркотня – гуркотнеча – гуркотнява; стукотня – стукотнеча – стукотнява – стуканина; тріскотня – тріскотнеча – тріскотнява*. Проте утворення на **-неч(а), -няв(а)** відрізняються від іменників на **-н(я), -нин(а)** лише високим ступенем експресивності. Девербативи на **-неч(а), -няв(а)** також є номенами опрідметненої дії, але з негативним забарвленням чи відтінком значної інтенсивності. Слід відзначити, що у ХХ ст. деякі з таких похідних перейшли до складу пасивної лексики або й узагалі вийшли з ужитку. Потрібно також зазначити, що згадані віддієслівні іменники утворюють обмежений ряд слів, оскільки базових дієслів відповідної семантики, на основі яких вони формуються, у сучасній українській мові небагато. Деякі з них мають спільнокореневі іменники із суфіксом **-нн(я), -енн(я), -іт** або нульовим суфіксом, з якими вони співвідносяться як семантико-стилістичні синоніми, бо відрізняються від них кількісним відтінком свого основного значення і стилістичною маркованістю, порівняйте: *стуканина – стукання – стукіт, грюканина – грюкання – грюкіт, стрялінина – стріляння, гуркотня – гуркіт*). Наприклад: *Чутно стрілянину з рушниць та вибухи з гармат* (Є. Кротевич); *Стріляння затихло і по інших місцях, його не було чути ніде* (І. Франко).

З середини XIX ст. обстежені джерела нової української мови фіксують і іменники з суфіксами **-нн(я)**, **-інн(я)** (*хлипання, беханне, бринькання, рокотане, брязкотіне, гуркотіння*). Протягом XX ст. продуктивність цих формантів значно зростає (*бевкання, бринькання, плескання, тирикання, гупотіння, дзенькотіння, плюскотіння*). Віддієслівні утворення із зазначеними формантами можуть утворювати словотвірні варіанти іменників із суфіксом **-ннн(а)**: *грюкання – грюканина; тарахкання – тарахканина*. Як свідчать обстежені джерела, у XIX–XX ст. девербативи із суфіксами **-нн(я)**, **-інн(я)** різною мірою вживаються в більшості функціональних стилів української мови, тоді як деривати на **-ннн(а)** поширені лише в уснорозмовному мовленні.

Помітною активністю також відзначалося творення похідних такого типу з нульовим суфіксом: *крик, дзвін, репет, заклик, гремь «гуркіт», грохот, грюк, поклик, тріск, стогін, стук, щебет*. Особливо активним і продуктивним був цей лексико-словотвірний протягом XIX–XX ст.: *оклик, луск, гавк, гвалт, згук, зойк, клик, ляск, перешепт, писк, погук, полуск «тріск», рев, рип, свист, скрип, стугон, погук, хруск, хряск, шепіт, шерех, шум, виклик, виляск, виск, відголос, оплеск, перегуд, перегук, переклик, перестук, пристріл, підсвист, подзвін, поскрип, присвист, скрик, сплеск, хлюп, хрип, видзвін, гомін*. Поодинокі новотвори зазначеного лексико-словотвірного типу маємо сьогодні у творах сучасних українських письменників, наприклад: «...де стерпла далина нахилена до вуст тобі залишу рій самотнього багаття і нашого човна прозори й переплюск» (С. Осока. Де я тебе розлив).

Протягом XIX–XX ст. сформувалася значна за обсягом група іменників із суфіксом **-іт** на позначення звукових процесів, що супроводжують дію (*буркіт, вайкіт, гавкіт, журкіт, плескіт, рехкіт, хляскіт*). Похідні іменники з формантом **-іт** є паралельними утвореннями до інших суфіксальних девербативів, наприклад: *тріскіт – тріскотіння – тріскотня; гергіт – герготання – геркотня; тупіт – тупотня* тощо. При цьому вони різняться як на семантичному, так і на стилістичному рівні. Деривати з суфіксом **-іт** утворені від вербативів, що означають переважно повторювану, ритмічну дію. Іменники з суфіксом **-н(я)** мають негативне забарвлення і здебільшого позначають активну, нестримну, часто хаотичну дію. Деякі віддієслівні утворення з суфіксом **-іт** мають паралельні відповідники з нульовим суфіксом, наприклад: *брязкіт – брязк; плескіт – плеск; стукіт – стук* та ін. Форманти **-іт**, **-Ю** продукують віддієслівні утворення, що мають семантичні відмінності. Іменники з суфіксом **-іт** означають повторювану дію, в той час як утворення з нульовим суфіксом вказують переважно на короткочасну, одноактну дію.

10. З кінця XVII ст. в новій українській мові активно продукує утворення на позначення психічних та фізіологічних процесів суфікс **-нн(я)** (*бликання «блмання очима», глимання «глотання», глитання, жвакування, жмакання, дихання, забування, лупання, мигання, зіпання, ридання, розплющування, чихання*).

У писемних пам'ятках другої половини XIX ст. зрідка фіксуються деривати із згаданим значенням з формантом **-інн(я)** (*глядіння, потіння, тремтіння, тхніння (дихання)*).

Нечисленні девербативи із суфіксом **-к(а)** належать до похідних пізньої фіксації та реєструються лексикографічними джерелами української мови з початку XX ст. (*мигавка, хрипавка, чихавка, гикавка, кихавка, задишка, щикавка, дригавка, позихачка, ригачка*).

11. Основна маса девербативів на позначення дій суб'єктів живої та неживої природи продукується в XIX ст. У цій функції провідні позиції належать суфіксу **-інн(я)** (*бубнявіння, квітіння, ледіння, пліснявіння, пломеніння*).

Дещо менше фіксується утворень зазначеного типу із нульовим суфіксом (*залива, злива розсвіт, смерк, залив «дуже сильний дощ», розлив «повінь», прилив*).

З середини XIX ст. виділяється група дериватів на позначення дій суб'єктів живої та неживої природи, що твориться за допомогою форманта **-к(а)** (*вихолка, хляпавка, розтавачка*). Проте згодом (у XX ст.) деякі деривати перейшли до інертного фонду української лексики.

Окремі деривати вказаного семантичного типу в новій українській мові дав суфікс **-ок** (приклад: *примерзок, світанок, сутінок*).

12. Протягом усіх періодів розвитку нової української мови іменники на позначення обрядів, звичаїв, традицій активно творять суфікси **-нн(я)** (*вінчання, колядування, поминання, сватання, храмування, щедрування*), **-енн(я)** (*отпущення, хрещення*) та **-инн(и)** (*вхідчини, закладини, зводини, обстрижини, похрестини, уродини*).

У XIX ст. в основному сформувалася невелика група дериватів згаданого семантичного типу, які творяться за допомогою суфікса **-інн(я)** (*оженіння, моліне, женіння, подзвіння* «дзвін по вмершому», *староціння* «сватання», *посвячіння, розгрішіння*).

Поодинокі утворення на позначення обрядів, звичаїв, традицій творяться за допомогою нульового суфікса (*відпуст, постриг, похорон; проводи*).

Протягом XIX – на початку XX ст. трапляється кілька девербативів із формантом **-к(и)** (*загребки, зажинки, обжинки, поминки*).

Згадані іменники протягом усіх періодів розвитку нової української мови вживаються переважно в мові художніх творів, в уснорозмовному мовленні, наприклад: *В підситку, там, де я втикаю ножиці, вже й дірочки поробилися від того ворожіння, і обичайка накололась* (Г. Тютюнник); *Зрештою, сьогодні вся Полтава була в радісному збудженні після вчорашніх відвідин* (О. Гончар); *Тепер ідіть до попа на похрестини, нехай він подивиться на своїх нових парафіян, – сказав перевозчик і повів їх до попа* (І. Нечуй-Левицький); *Тепер, хлопці, справивши вхідчини, ставайте до роботи, – промовив отаман, готуючи човна* (І. Нечуй-Левицький).

Девербативні іменники на **-н(и)** з відповідним лексичним значенням досить активно функціонують у бойківських, полтавських, поліських, нижньонадніпрянських, східнословобожанських говірках, наприклад: *зкладини* (Он I 272), *згодини* (I 303) «міські заручини», *заруковини* (285) «заручини», *зводини* (301) «весілля», *оглядини* (Ващ 66), *розглядини* (85), *звездини* (Лис 82) «урочисте відзначення народження дитини», *хресьбини* (225) «хрестини», *уходчини* (Чаб IV 181), *уходини* (Глух 214) «новосілля», *заводини* (277) «частина весільного обряду» [23, с. 343].

13. Група іменників на позначення дій, що відносяться до різних галузевих сфер в основному сформувалася протягом XX ст. У цей період такі деривати активно творяться за допомогою нульового суфікса (*виплат, допит, збут, розшук, спад, сплата*), а також суфіксів іншомовного походження **-аціj(а)** (*акліматизація, атестація, імітація, інтеграція, пеленгація, реалізація, регуляція, централізація*) та **-аж** (*тампонаж, тренаж*). Розвивається у XX ст. і лексико-словотвірна група девербативів термінологічного характеру із формантом **-к(а)**: *закупка, поставка, фасовка, націнка, переоцінка, розфасовка, розцінка, скупка, уцінка*.

Отже, в системі віддієслівних іменників з опрідметненим значенням дії/стану непоодинокими є випадки співіснування паралельних однокоренових різносуфіксальних утворень, як-от: *балакання – балаканина, боротьба – борня, біг – біганина, мовчання – мовчанка, рахування – рахуба, ворожба – ворожіння, журба – журіння, гульба – гуляння, молотьба – молотіння, стрільба – стріляння* тощо. Такі паралельні утворення кваліфікують по-різному: як абсолютні синоніми, словотвірні варіанти або лексичні дублети. Частина таких утворень має тотожне лексичне значення і функціонує в одних і тих самих стилях мовлення, наприклад: *гульба* – «веселе проведення часу, що супроводиться розвагами та випивкою»; *гульня* – «те саме, що гульба» (обидва варіанти функціонують у розмовно-побутовому мовленні). Проте значно більше таких співвідносних утворень розрізняються функціонально-стилістичними особливостями та частотою вживання. Так, слова *боротьба, відвідування, мовчання, тікання* є стилістично нейтральними у порівнянні з відповідними лексемами *борня, відвідини, мовчанка, тіканина*.

Часто трапляються спільнокореневі утворення, які синонімізуються в межах одного, переважно прямого значення, але відрізняються іншими, наприклад: *молотіння* – дія

за значенням *молотити* – 1 (З миски, мабуть, добрі молотники? Ну, а так, як до діла, то з вашим *молотінням* будемо без насіння?! (Г. Косинка)); *молотьба* – дія за значенням молотити – 1: молотіння, молочення (*Наш сусід Чирібан чи не перший в селі почав молотьбу* (М. Томчаний)). Проте віддієслівний іменник *молотьба* одночасно може вживатися із значенням «пора, коли молотять збіжжя»: *Якось, пам'ятаю, в молотьбу як задощило – на цілий тиждень!* (Є. Кравченко).

Мовна практика також засвідчує, що інколи трапляється так, що одне з синонімічних утворень вживається частіше, інше ж взагалі виходить з ужитку або вживається дуже рідко. Так, зокрема, у синонімічних парах *голосіння* – *голосьба*, *гуляння* – *гульба* менш уживаним є іменники з суфіксом **-б-**, бо вони стали вже сприйматися як застарілі форми. Порівняйте: *голосіння*, *голосьба* – дія за значенням голосити і звуки, утворювані цією дією: *Чи то так у жалю, в голосінні. Проминуть молодії літа* (Леся Українка); *Натовпилось у хату людей; гомін, голосьба* (Марко Вовчок).

Інколи віддієслівні іменники, виражаючи спільне значення твірного дієслова, можуть відрізнятися частотою вживання та сферою використання (*молотьба* – *моління*, *тужба* – *тужіння*), різними лексичними значеннями при спільному одному, іноді двох значеннях (*молотьба* – *молотіння*, *сівба* – *сіяння*) або можуть мати зовсім відмінні значення (*різьба* – *різання*).

У варіантних парах *змовка* – *змова*, *гулька* – *гуляння*, *погонка* – *погоння* менш уживаними є іменники з суфіксом **-к(а)**, оскільки вони стали сприйматися вже як застарілі форми.

Більш складні й різноманітні взаємини існують між багатозначними спільнокореневими іменниками. Крім функціонально-стилістичних відмінностей, різниця між парами полісемічних абстрактів полягає «у кількості лексико-семантичних варіантів, їх місці й ролі в семантичних структурах слів» [12, с. 30]. Наприклад, віддієслівні іменники *виклад* і *викладання* пов'язані між собою через лексико-семантичні варіанти значення «письмова чи усна розповідь, передача яких-небудь фактів, матеріалів». Проте, якщо для іменника *виклад* – це головне значення, то в семантичній структурі іменника *викладання* воно є вторинним.

Співвідношення може існувати й між паралельними утвореннями, одне з яких є однозначним, а інше – полісемічним, як-от у варіантній парі *косіння* – *косовиця*. Слово *косіння* має значення «процес зрізання та збирання трави, збіжжя», лексема ж *косовиця* є багатозначною: 1) «косіння та збирання трави, збіжжя»; 2) «час, коли косять та збирають траву». Спільне для співвідносних утворень значення в полісемічному слові може бути головним, так і похідним.

Висновки. Отже, девербативні іменники, зберігаючи значення твірного дієслова, можуть відрізнятися як частотою вживання, сферою використання, так і семантичною структурою.

Список використаних джерел:

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г. Морфеміка української мови. Київ : Наукова думка, 1987. С. 103–117.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 222 с.
4. Вихованець І. Р. Принципи категорійної граматики української мови. III Міжнародний конгрес українців. Мовознавство (26–29 серпня 1996 р.). Харків, 1996. С. 177–181.
5. Вихованець І. Р. Різновиди транспозиції. *Актуальні проблеми граматики* : збірник наукових праць. Кіровоград : Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. К. Винниченка, 1997. Вип. II. С. 56–58.
6. Вихованець І. Р. Теоретичні засади категорійної граматики української мови. *Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту. Серія: Філологія*. 2000. Вип. 2. С. 3–6.
7. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. *Семантико-синтаксична структура речення*. Київ : Наукова думка, 1983. 219 с.

8. Вовк А. Дієслівні іменники жіночого роду з наростком -к- в зіставленні з іншими дієслівними іменниками. *Збірник секції граматики української мови*. Кн. 1. Київ, 1930. С. 115–116.
9. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : навч. посіб. для студентів філол. спец. вищих закладів освіти. Київ : Вища школа, 1999. 208 с.
10. Городенська К. Г. Синтаксичні засади категорійного словотвору. *Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту. Серія: Філологія*. 2000. С. 130–136.
11. Гумецька Л. Л. Нариси словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. 298 с.
12. Грещук В. В. Спільнокореневі іменники на -ість, -ота, -ина, -изна у сучасній українській мові. *Мовознавство*. 1977. № 2. С. 27–32.
13. Дідківська Л. П., Родніна Л. О. Словотвір. Синонімія. Стилїстика. Київ : Наукова думка, 1982. 170 с.
14. Кияк Т. Р. Прагматичні аспекти стандартизації української термінології. *Мовознавство*. 1993. № 1. С. 35–38.
15. Ковалик І. І. Словотворча категорія назв абстрактних понять у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. *Питання слов'янського мовознавства*. Львів : Вид-во Львів. ун-ту. 1963. Кн. 7–8. С. 54–61.
16. Колібаба Л. Семантико-функціональна характеристика суфіксів іменників дії в аспекті дивергенції. *Українська мова*. 2005. № 3. С. 27–37.
17. Кравченко М. В. Семантична і морфологічна валентність словотворчих одиниць у системі віддієслівних дериватів. *Мовознавство*. 1988. № 1. С. 32–37.
18. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ : Книгоспілка, 1923. 200 с.
19. Лагугіна А. В. Віддієслівні абстрактні іменники на -ння в історії української літературної мови. *Дослідження з української та російської мов*. Київ : АН УРСР, 1964. С. 200–222.
20. Майборода А. В. Із історії українського словотвору (Суфіксальне творення іменників на матеріалі українських грамот XVI ст.) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. Харків, 1956. 270 с.
21. Максимець О. М. Формування словотвірної структури іменників зі значенням одноразової дії в новій українській мові кінця XVII – XX ст. *Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки*. № 4. 2004. С. 92–96.
22. Максимець О. М. Формування словотвірної структури іменників зі значенням опредметненої дії в новій українській мові (к. XVII – п. XXI ст.) : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Запоріжжя, 2008. 20 с.
23. Максимець О. М. Формування словотвірної структури іменників на позначення обрядів, звичаїв, традицій в новій українській мові кінця XVII – XX ст. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Частина 3. С. 339–343.
24. Максимець О. М. Розвиток суфіксальної підсистеми іменників із транспозиційним значенням опредметненої дії (структури з суфіксами -аціj(a), -і(и)заціj(a), -ціj(a), -кціj(a), -іj(a)). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2017. № 31. Том 3. С. 52.
25. Максимець О. М. Розвиток суфіксальної підсистеми іменників із транспозиційним значенням опредметненої дії (утворення із нульовим суфіксом чоловічого роду). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. Видавничий дім «Гельветика», 2019. № 41. Том 1. С. 115–120.
26. Муромцева О. Г. Іншомовні елементи як засіб словотворення в українській літературній мові II пол. XIX – поч. XX ст. *Українське мовознавство*. 1985. № 13. С. 83–89.
27. Олексенко В. П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників : монографія. Херсон : Айлант, 2001. 240 с.
28. Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника : монографія. Херсон : Айлант, 2005. 336 с.
29. Пінчук О. Ф. Словотвірна структура віддієслівних іменників в сучасній українській мові. *Морфологічна будова сучасної української мови*. Київ : Наукова думка, 1975. С. 35–82.
30. Рашинская Г. Н. Отглагольные имена существительные на -ння, -ення (-иння), -ття в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Львов, 1968. 21 с.
31. Словотвір сучасної української літературної мови. Київ : Наукова думка, 1979. 405 с.
32. Смерчинський С. Віддієслівні іменники та їхні особливості в українській мові. *Нариси з української синтакси*. Мюнхен, 1900. С. 165–187.
33. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. Київ : Наукова думка, 2003. 288 с.
34. Токар В. П. Історія суфікса -к(а) в українській мові. Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1959. 50 с.
35. Токар В. П. Словотвірні типи іменників на означення дії у сучасній українській мові. *Тезиси докладов и сообщений научной конференции преподавателей гуманитарных факультетов Донецкого ун-та*. Изд-во Хар. ун-та, 1967. 142 с.
36. Третевич Л. М. Про словотвірну семантику віддієслівних іменників з нульовими суфіксами в сучасній українській мові. *Словотвірна семантика східнослов'янських мов*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 120–129.
37. Юрчук Л. А. Про лексикографічне відображення віддієслівних іменників на -нн-я, -тт-я. *Мовознавство*. 1975. № 2. С. 12–20.